

CIMITIRUL DE SECOL XIX DE LA TOBOLIU-DÂMBU ZĂNĂCANULUI (JUD. BIHOR)*

Marian Adrian LIE**

Claudia RADU***

Gruia FAZECĂS****

Introducere

În vara anului 2014, Muzeul Ţării Crişurilor din Oradea împreună cu Institutul de Arheologie și Istoria Artei din Cluj-Napoca au reînceput cercetările arheologice de la Toboliu (jud. Bihor), în punctul numit *Dâmbu Zăncanului*¹ (fig. 1c-d). Săpăturile arheologice precedente au avut ca obiectiv cercetarea tell-ului de Epoca Bronzului, amintind sumar sau deloc existența unui cimitir modern². Putem spune că ne-am confruntat și noi cu problema acestei descoperiri, încă înainte de începerea propriu-zisă a săpăturilor, deoarece dispunerea mormintelor, precum și a vechilor secțiuni constituia o necunoscută, acestea neputând fi identificate la suprafață³. Am ales, aşadar, să deschidem prima casetă într-un punct de maximă importanță pentru cercetarea stratigrafiei tell-ului, sperând să nu se contureze mormintele moderne, care ar fi deranjat nivelele superioare ale aşezării din epoca bronzului. Totuși, mai multe astfel de morminte s-au conturat în unitatea de cercetare. În cele din urmă, puși în față faptului împlinit, am avut de ales între a abandona această casetă și a deschide una nouă, sau de a o continua pe aceasta, începând prin cercetarea mormintelor. Am ales atunci cea de-a doua variantă, care acum constituie subiectul studiului de față.

* Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului *Living in the Bronze Age Tell Settlements: A Study of Settlement Archaeology at the Eastern Frontier of The Carpathian Basin*, finanțat de Ministerul Educației Naționale, CNCS-UEFISCDI, nr. PN-II-ID-PCE-2012-4-0020.

** Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca; e-mail: Quirinus_lie@yahoo.com.

*** Centrul de Biologie Moleculară, Institutul de Cercetări Interdisciplinare în Bio-Nano Științe, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca; e-mail: claudia.radu20@gmail.com.

**** Muzeul Ţării Crişurilor Oradea; e-mail: gruia74@yahoo.com.

¹ Tell-ul este cunoscut în literatura arheologică ca *Giriş-Alceu*, dar după reorganizarea comunei Giriş de Criş, în baza Legii 375/2007 este înființată comuna Toboliu, în hotarul căreia intră și punctul denumit de localnici *Dâmbu Zăncanului*.

² Chidioșan 1960, *mss.*; Dumitrașcu 1967, p. 73-80; Dumitrașcu 1989, p. 119-168; Sever Dumitrașcu este singurul care amintește printre toponimele sitului pe cel de *Cimitir*, în publicația din 1989, dar într-o discuție cu acesta în vara anului 2014, nu își amintează să fi găsit resturi osteologice umane. Tot dintr-o discuție, de această dată cu Doina Ignat, am aflat că în campaniile de săpătură din perioada 1968-1972, în al căror colectiv a fost și dumneaei, au fost descoperite morminte moderne, dar acestea nu au făcut parte din obiectul cercetării.

³ Excepție face secțiunea din 1965-1966 a lui S. Dumitrașcu.

Prezentarea descoperirilor în context arheologic

Cercetarea arheologică de pe tell-ul de la Toboliu-Dâmbu Zăncanului a început prin deschiderea unei suprafețe de 7 m lungime și 5 m lățime, denumită Caseta 1, în punctul de maximă altitudine al movilei. La adâncimi ce variază între 0,20 și 0,40 m de la nivelul actual de călcare s-au conturat 13 morminte, ale căror gropi, cu o singură excepție, sunt orientate pe direcția vest (capul)-est, dispuse pe trei șiruri aproximativ paralele (fig. 2). După dispunerea șirurilor de morminte, cel din partea vestică a casetei, format din mormintele M1, M2 (fig. 3a), M4 (fig. 3c), M6 (fig. 4a), M19 pare să fie cel mai târziu, M13 și M3 (fig. 3b) fiind suprapuse de M1 și M2. Din șirul central, mormintele M5 (fig. 3d) și M8 (fig. 4c) suprapun M16 și M17, ce aparțin șirului din partea estică a casetei. Acesta din urmă pare să fie cel mai timpuriu. Din cele 13 morminte care s-au conturat, doar șapte au fost cercetate integral: M2, M3, M4, M5, M6, M7, M8 (fig. 2). Restul nu au fost surprinse în întregime, urmând a fi investigate în campania viitoare, prin metoda grundurilor succesive. Umplutura gropilor este formată din solul excavat din nivelurile arheologice ale tell-ului, fapt ce a îngreunat, în anumite cazuri, determinarea limitelor exacte ale mormintelor (vezi M3) (fig. 2). Forma gropilor în plan este dreptunghiulară, cu colțurile rotunjite. Doar în cazul mormântului M8 lungimea este în funcție de înălțimea defuncțului, fiind singurul mormânt de adult, în rest atât lungimea, cât și lățimea mormântului sunt mai mari, fapt ce se poate explica prin dificultatea de a săpa o groapă cu adâncime considerabilă (aproximativ 1,5 m), dar cu lungime și lățime reduse.

Scriul a fost găsit în fiecare din cazuri într-o stare relativ bună de conservare, împreună cu cuiele folosite pentru închiderea capacului. Scheletele sunt așezate în poziție *decubitus dorsal*, cu picioarele întinse paralel și mâinile împreunate pe piept, orientate V-E, cu excepția celui din M3 a căruia orientare este VSV-ENE. Starea de conservare a osemintelor variază în funcție de vîrstă defuncțului.

Analiza antropologică a osemintelor și inventarul funerar

Pentru determinarea sexului s-a observat morfologia craniului (creasta nucală, mastoidă, marginea supraorbitală, glabela și mentonul), respectiv a pelvisului (concavitatea subpubică, unghiu subpubic, ramul ischiopubic, arcul ventral, arcul compozit, incizura sciatică și sulcusul preauricular). Analiza acestora este realizată conform metodelor descrise în unele lucrări de specialitate consacrate în domeniu⁴.

Pentru determinarea vîrstei la adulți s-a analizat morfologia capetelor sternal⁵, a simfizei pubice și a suprafeței auriculare⁶, sinostoza suturilor craniene⁷ și uzura dentară⁸. Pentru determinarea vîrstei la non-adulți s-a observat eruptia dentară⁹, s-a măsurat lungimea oaselor¹⁰ și s-a observat sinostoza epifizelor¹¹.

⁴ Buikstra, Ubelaker 1994; Bruzek 2002; Steckel *et alii* 2011; White *et alii* 2012; Phenice 1969.

⁵ Işcan *et alii* 1984.

⁶ Meindl *et alii* 1985; Buikstra, Ubelaker 1994; Steckel *et alii* 2011.

⁷ Buikstra, Ubelaker 1994; Steckel *et alii* 2011.

⁸ White *et alii* 2012.

⁹ Buikstra, Ubelaker 1994; Steckel *et alii* 2011.

Statura s-a calculat după formulele lui Breitinge¹², dat fiind că singurul individ adult din acest eșantion este de sex masculin.

Patologia a fost analizată conform descrierilor din unele lucrări încetătenite¹³. S-a notat prezența artrozei articulațiilor, leziunilor periostitice, leziunilor specifice pentru *cibra orbitalia* și *cibra cranii*, nodulilor lui Schmorl, a distrugerii platoului vertebral și a afectiunilor specifice rahiitismului și scorbutului. Pentru artroza articulațiilor am analizat următoarele elemente bilaterale ($n = 41$): articulația temporo-mandibulară, cavitatea glenoidă, humerusul proximal și distal, radiusul proximal și distal, ulna proximal și distal, oasele mâinii, fosa acetabulară, femurul proximal și distal, tibia proximal și distal, fibula proximal și distal, oasele piciorului și vertebrele (segmentele cervical, toracic și lombar). Pentru identificarea leziunilor periostitice am analizat următoarele oase, bilaterale ($n = 14$): clavicula, humerusul, radiusul, ulna, femurul, tibia și fibula.

Conform standardelor și metodelor încetătenite s-au analizat dentiția și patologia dentară¹⁴, traumele și fracturile¹⁵.

M2 (fig. 3a; 5a). Scheletul este slab reprezentat și conservat. Pe baza lungimii oaselor, vîrsta a fost stabilită între 32 și 34 de săptămâni prenatale. Nu se păstrează dinți. Din patru oase lungi analizate, niciunul nu prezintă leziuni periostitice. Nu s-au observat aspecte patologice indicatoare pentru scorbut sau rahiitism sau altă boală metabolică. Alături de defunct a fost găsită o monedă de cupru, într-o stare de conservare precară. În patina ei pot fi observate resturi lemnăoase.

M3 (fig. 3b; 5b). Scheletul este reprezentat și conservat moderat. Vîrsta la momentul morții a fost determinată pe baza lungimii oaselor ca fiind între 34 și 36 de săptămâni prenatale. Nu se păstrează dinți. Din 10 oase lungi, pe niciunul nu se observă leziuni periostitice. Nu există porozitate specifică pentru hiperostoza porotică. În afară de porozitate slabă prezentă pe mandibulă, nu există alte aspecte patologice indicatoare pentru boli metabolice. În zona picioarelor defuncțului a fost găsită o monedă de cupru (fig. 7a) ce păstrează în patină resturi lemnăoase de formă dreptunghiulară:

¹² Kreutzer 1812 [Francisc al II-lea (I) 1792-1835]

Av. FRANZ KAIS·V·OEST·KÖ·Z·HU·BO·GAL·U·LO/(S)

Bustul împăratului laureat, spre dreapta.

Rv. 1/KREUTZER/1821

SCHEID·MÜNZE·DER·WIENER·WAERUNG

Schmöllnitz (Smolnik)¹⁶.

M4 (fig. 3c; 5c). Scheletul este bine reprezentat și conservat. Vîrsta la momentul morții a fost determinată pe baza erupției dentare și a lungimii oaselor.

¹⁰ Schaefer et alii 2009.

¹¹ Ibidem.

¹² Breitinger 1937.

¹³ Buikstra, Ubelaker 1994; Aufderheide, Rodriguez-Martin 1998; Ortner 2003; Waldron 2009; Steckel et alii 2011.

¹⁴ Buikstra, Ubelaker 1994; Steckel et alii 2011.

¹⁵ Buikstra, Ubelaker 1994; Lovell 1997.

¹⁶ Huskár 1979, p. 297, nr. 2053; Michael 2009, p. 84, KM#2112.

Rezultatul este o vârstă între 1,5 și 2 ani. Se păstrează 18 dinți deciduali și 4 dinți permanenți neerupti. În afară de hipoplazie slabă, prezintă doar pe caninii mandibulari, nu s-au notat alte patologii dentare. Din 12 oase lungi prezente pentru observație, pe cinci se observă leziuni periostitice avansate (pe femurul, tibia și fibula de pe partea dreaptă și tibia și fibula de pe partea stângă). De asemenea, femurile și tibiile sunt curbate medial. Nu se observă hiperostoză porotică. Pe ulne, proximal, sub tuberozitatea ulnară există o zonă cu os nou-format. În inventarul mormântului se regăsesc două monede (**fig. 7b-c**), dintre care una a fost aflată în partea stângă a craniului, prezentând în patină o urmă de formă dreptunghiulară:

- 1 Krajczár 1872 (Franz Joseph 1848-1916)

Av. MAGYAR·KIRÁLY·VÁLTO·PENZ

Îngerii ținând coroana regatului deasupra stemei maghiare, jos ramuri de lauri.

Rv. 1/1872/KB¹⁷.

2. 1 Krajczár 1872 (Franz Joseph 1848-1916)

Av. MAGYAR·KIRÁLY·VÁLTO·PENZ

Stema Regatului Maghiar.

Rv. 1/1879/KB¹⁸.

Pe lângă acestea, în zona sternului și a coastelor au mai fost găsiți doi nasturi albi (**fig. 7e**), asupra căror vom reveni.

M5 (fig. 3d; 5d). Scheletul este moderat reprezentat și conservat. Pe baza erupției dentare, vârsta la momentul morții a fost stabilită între 6 și 9 luni. Pe baza lungimii oaselor, vârsta determinată este mai mică, între 1,5 și 3 luni, ceea ce poate indica ori o eroare cauzată de specificul populației pe care formulele au fost dezvoltate, ori faptul că a existat un decalaj între dezvoltarea scheletului și erupția dentară. Acest din urmă lucru poate fi cauzat în general de deficiențe nutritive sau de prezența unei boli. Se păstrează 19 dinți deciduali neerupti. Din 13 oase lungi prezente pentru observație, doar pe unul (tibia dreaptă) s-a observat periostă slabă. Orbitele nu sunt prezente. Pe palatin, mandibulă, sfenoid și temporal există porozitate slabă. Inventarul mormântului este compus dintr-o monedă:

- 1 Kreutzer 1812 [Francisc al II-lea (I) 1792-1835]

Av. Indescifrabil

Rv. 1/Kreutzer/1812¹⁹.

M6 (fig. 4a, d; 6a). Scheletul este slab reprezentat și conservat. Vârsta a fost determinată pe baza lungimii oaselor și pe baza erupției dentare, rezultatul fiind, ca și în cazul copilului din mormântul nr. 4, între 1,5 și 2 ani. Se păstrează 15 dinți deciduali și un dintă permanent neerupt. Nu se observă patologie dentară. Din șase oase lungi prezente pentru observație, pe două (cele două tibii) există leziuni periostitice slabe. Pe suprafața ventrală a unor coaste se observă porozitate slabă. În partea dreaptă a craniului a fost găsit păr de culoare blond și urme de țesut uman (**fig. 4d**). Din inventarul mormântului fac parte doi nasturi metalici (**fig. 7d**)

¹⁷ Huskár 1979, p. 311, nr. 2183.

¹⁸ Ibidem, nr. 2186.

¹⁹ Ibidem, p. 297, nr. 2049-2053.

care inițial au fost îmbrăcați în material textil, și un nasture de culoare albă cu patru perforații.

M7 (fig. 4b; 6b). Scheletul este bine reprezentat și conservat. Am determinat vârsta pe baza erupției dentare, rezultatul fiind între 9 și 12 luni. Pe baza lungimii oaselor, ca și în cazul individului din M5, vârsta este mai mică, între 3 și 6 luni. S-au păstrat trei dinți deciduali erupti, 15 deciduali neerupti și 2 permanenți neerupti. Pe aceștia nu s-a notat prezența vreunei patologii. Din 14 oase lungi prezente pentru observație, pe șase există zone cu os patologic: pe humerus, femur și tibia de pe ambele părți. Metafiza ambelor oase radius este puțin deformată medial, cu franjuri slabă. Pe palatin și mandibulă se observă, de asemenea, o porozitate slabă. Pe craniu se vede foarte bine activitatea unor insecte. În partea dreaptă a craniului a fost găsită o monedă de cupru care, din cauza stării precare, nu a putut fi citită. În funcție de context și dimensiunea acesteia putem să o încadrăm, în linii mari, în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În patină, aceasta păstrează resturi lemnoase într-o formă dreptunghiulară.

M8 (fig. 4c, 6c). Scheletul este foarte bine păstrat și conservat. Vârsta a fost determinată pe baza morfoloiei capetelor sternale, simfizei pubice și a suprafeței auriculare. Rezultatul este o vârstă la momentul morții între 30 și 42 de ani. Sexul a fost determinat pe baza morfoloiei elementelor craniene (creasta nucală, mastoidă, marginea supraorbitală, glabela și eminența mentală) și elementelor pelvisului (ram ischiopubic, arc ventral, arc compozit, incizura sciatică), rezultatul fiind masculin. Statura din timpul vieții a fost calculată pe baza lungimii femurului drept (410 mm) și folosindu-se formula lui Breitinger²⁰, rezultatul fiind 161,75 cm.

Se păstrează 22 de dinți. Maxilarul este rupt în zona molarilor, prin urmare am notat prezența a minim 28 de poziții; pe partea dreaptă a maxilarului cu siguranță nu a avut erupt molarul 3. Faptul că mandibula și maxilarul s-au păstrat într-o stare bună ne-a permis să observăm mai multe patologii dentare. Individul a pierdut în timpul vieții patru dinți. Există trei carii dentare, una interproximală pe primul molar mandibular de pe partea stânga, una interproximală pe molarul 2 mandibular de pe partea dreaptă și una interproximală pe al doilea premolar maxilar de pe partea dreaptă. De asemenea, se pot observa trei abcese dentare foarte extinse. Tartrul este moderat, iar periodontita este avansată. Pe smalțul incisivilor și caninilor, atât maxiliari cât și mandibulari, se observă linii hipoplazice pronunțate. Uzura molarilor este puternică. și pe incisivi și canini există uzură puternică. Pe molarii mandibulari de pe partea stângă există un defect pe suprafața labială a acestora, aproximativ la linia de întâlnire dintre smalțul coroanei și cementul dentar (radicular). De asemenea, există patru dinți (al doilea premolar mandibular de pe partea stângă, incisivul lateral maxilar de pe partea stângă, caninul maxilar de pe partea dreaptă, și premolarul 1 sau 2 maxilar de pe partea dreaptă) cu o uzură foarte puternică; nu mai există deloc coroana dentară, iar rădăcina este, de asemenea, distrusă. Este posibil ca acest lucru să fie o consecință a faptului că acești dinți sunt de fapt deciduali; dacă acestui individ îl lipseau congenital muguri

²⁰ Breitinger 1937.

pentru dinții permanenti, este posibil să nu-i fi pierdut pe cei deciduali, ceea ce a dus la folosirea lor foarte îndelungată și, prin urmare, la uzura lor excesivă.

Una din cele mai evidente patologii observabile pe schelet este artroza avansată. Se păstrează pentru observație 39 de elemente de articulație. Dintre acestea, șase sunt afectate de artroză puternică, cu deformarea conturului elementului și cu osteofite de mari dimensiuni, 27 sunt afectate de artroză moderată, iar șase nu prezintă schimbări degenerative. Cele mai afectate sunt articulația temporo-mandibulară, fosa acetabulară dreaptă și femurul proximal drept, vertebrele cervicale și cavitatea glenoidă de pe partea stângă. Vertebrele cervicale nr. 2 și 3 sunt unite, posibil datorită unei fracturi prin comprimare.

Din 14 oase lungi prezente pentru observație, pe niciunul nu se observă inflamarea periostului. De asemenea, porozitatea specifică pentru *cribra orbitalia* și hiperostoză porotică nu e prezentă. Pe suprafața endocraniană există granulații arahnoide. Pe omoplatul drept se observă parțial o traumă circulară (diametru de 16,11 mm) produsă antemortem. Cu toate că nu există urme de infecție, vindecarea traumei nu a acoperit cavitatea produsă.

În ceea ce privește markerii musculo-scheletali, aceștia au fost observați pe mai multe elemente osoase. Pe ambele ulne, pe olecranon, locul de inserție a mușchiului *triceps brachii* prezintă exostoze; pe ulna stângă, în porțiunea distală a diafizei, pe locul de inserție al membranei interosoase sau a mușchiului *pronator quadratus* se observă, de asemenea, exostoze osoase. Pe femur e foarte pronunțat locul de inserție al mușchiilor *plantaris* și *adductor magnus*; de asemenea, pe femurul stâng, între trochanterul mare și gâtul femural, pe locul de inserție al *obturator externus*, există exostoze osoase de mari dimensiuni (*bony spurs*). Pe tuberozitatea calcaneelor se observă exostoze osoase. Pe ambele tibii, epifizele distale, anterior, există fațete de „îngenunchere” (*squatting facets*). Pe coxalul drept, acetabulul e înconjurat de proeminențe osoase, cu mult os nou-format, pe locul de inserție al ligamentelor capsulare. Coxalul stâng nu prezintă aceste modificări. Pe suprafața posterioară a manubriumului se observă porozitate accentuată cu distrugerea și remodelarea cortexului.

Din inventarul mormântului face parte o monedă de cupru al cărei revers nu poate fi citit. Totuși, din ce a putut fi descifrat de pe avers și anume: HU · BO · GAL · U · LO, aceasta pare să fie o monedă de 1 Kreutzer din vremea lui Francisc al II-lea (I), emisă în 1812. În patină se păstrează o urmă de formă dreptunghiulară.

Interpretarea datelor obținute din analiza antropologică

Se va realiza în două direcții: una care se axează pe singurul adult prezent și o a doua care vizează subadulții identificați, mai mulți la număr. Astfel, individul adult analizat prezintă o serie de aspecte patologice indicatoare pentru stilul său de viață și starea sa de sănătate. Pierderea dinților în timpul vieții, cariile și abcesele dentare, periodontita avansată, dar și uzura dentară extinsă sunt sugestive pentru o dietă bazată pe mâncare puternic abrazivă, dar și pentru un nivel imunitar

compromis²¹. Mai mult, aceste patologii pot fi puse în legătură și cu artroza puternică de la nivelul articulației temporo-mandibulare.

Cât privește artroza prezentă extensiv la nivelul celorlalte articulații ale corpului, cât și distribuția markerilor musculo-scheletali, acestea sugerează o activitate fizică puternică, care a solicitat în special zona pelvisului și coloana vertebrală. Fracturarea vertebrelor cervicale poate să își provoacă inclusiv afecțiuni neurologice²².

Nr. mormântului	Sex	Vârstă la deces	Inflamație subperiostală	Hiperostoză porotică	Hipoplazia smalțului	Porozitate anormală ²³
2	Ind	32-34 spn ²⁴	-	-	-	-
3	Ind	34-36 spn	-	-	-	✓
4	Ind	1,5-2 ani	✓	-	✓	✓
5	Ind	6-9 luni	✓	-	-	✓
6	Ind	1,5-2 ani	✓	-	-	✓
7	Ind	9-12 luni	✓	-	-	✓
8	M	30-42 ani	-	-	✓	-

Tabel 1. Distribuția caracteristicilor osteologice pentru lotul analizat

Lotul de subadulți include copii născuți prematur sau care au murit în primii doi ani de viață. Copiii din mormintele 2 și 3, născuți înainte de termen, nu prezintă aspecte patologice, cu excepția unei zone cu porozitate anormală pe mandibula copilului din mormântul 3. Aceste informații sunt prea limitate pentru a se discuta diferite cauze care ar fi putut provoca moartea acestora. Pe de altă parte, pe scheletele indivizilor din mormintele 4, 5, 6 și 7 s-au identificat atât inflamații subperiostale la nivelul oaselor lungi, cât și zone cu porozitate anormală și os patologic nou-format la nivelul altor elemente ale scheletului, în special pe elementele craniului, pe coaste și pe metafize. Aceste aspecte patologice sunt indicatoare atât pentru unele boli metabolice, cum sunt scorbutul și răhitismul, cât și pentru prezența unei infecții sistemică²⁵.

²¹ Roberts, Manchester 2005, p. 65-78.

²² Ortner 2003, p. 407.

²³ Prin „porozitate anormală” înțelegem porozitatea descrisă în textul articolului, manifestată la nivelul craniului (pe mandibulă, zygomatic, sfenoid etc.) sau al coastelor (pe suprafața pleurală).

²⁴ Spn = săptămâni prenatale.

²⁵ Lewis, Roberts 1997, p. 583-584.

Datare, aspecte confesionale și etnice

Un prim indiciu pentru datarea cimitirului de la Toboliu-Dâmbu Zăndăcanului este dat de faptul că în prima ridicare topografică austriacă (1782-1785), deși movila este marcată pe hartă, nu este însemnată ca cimitir (**fig. 1a**). În cea de-a doua ridicare topografică austriacă (1819-1869) apare atât cimitirul, cât și așezarea de care acesta aparține - și anume Pusta Alceu²⁶ (**fig. 1b**). În ceea ce privește evoluția cimitirului, sirul cu mormintele 3, 5, 7, 8 prezintă cele mai timpurii monede, acestea fiind emise în anul 1812, iar pentru sirul cu mormintele 2, 4, 6 doar mormântul 4 a oferit monede ce au putut fi date, cea mai târzie fiind din anul 1879. Un alt posibil element de datare arheologică îl constituie cei trei nasturi de culoare albă descoperiți în mormintele 4 și 6. Aceștia sunt realizăți din porțelan, printr-un proces tehnologic ce a fost brevetat de Richard Prosser în 1840²⁷. Producția nasturilor de porțelan începe în Anglia²⁸ în același an și marchează un moment de ieftinire a acestui accesoriu pe piața din Europa, fiind realizăți la nivel industrial²⁹. Ținând cont de dispunerea rândurilor de morminte, cel din partea vestică a Casetei 1 este cel mai târziu (la vest de acesta nu s-au mai conturat morminte), fapt ce este posibil să ne indice o limită a cimitirului.

În ceea ce privește problema confesională și etnică a locuitorilor de la ferma Alceu pentru secolul al XIX-lea, aceasta oglindește în mare parte procentajele pe care le întâlnim în satele Girișu de Criș și Toboliu, și anume o majoritate ortodoxă, urmată de greco-catolici și, într-o mai mică măsură, romano-catolici. Pentru a oferi o imagine mai clară asupra acestei probleme pe decursul secolului, am folosit recensământele confesionale ale Episcopiei Greco-Catolice de la Oradea, respectiv ale parohiei de la Giriș, din anul 1828 până în anul 1909, grupate în următorul tabel³⁰:

An	GC	RC	O	Lu	Ca	Is
1828	23	-	-	-	-	-
1832	12	6		-	1	-
1834	9	6	11	-	-	-
1835	7	-	-	-	-	-
1837	11	-	-	-	-	-
1838	9	4	30	-	3	-
1840	10	4	16	-	-	-
1841	15	10	29	-	-	-
1844	11	13	8	-	-	-

²⁶ Maghiară: *Álsípuszta*, *Álcipuszta*.

²⁷ Sprague 2002, p. 111-113.

²⁸ În afară de Minton Company care producea acești nasturi în Anglia, pentru Europa mai există alte două centre de producție, unul în Franță și altul în Boemia.

²⁹ Sprague 2002, p. 124.

³⁰ *Schematismus* 1828, p. 51; *Schematismus* 1832, p. 49; *Schematismus* 1834, p. 49; *Schematismus* 1835, p. 50; *Schematismus* 1837, p. 51; *Schematismus* 1838, p. 53; *Schematismus* 1840, p. 57; *Schematismus* 1841, p. 57; *Schematismus* 1844, p. 81; *Schematismus* 1854, p. 19; *Schematismus* 1857, p. 19; *Schematismus* 1871, p. 37; *Schematismus* 1890, p. 31; *Schematismus* 1895, p. 35; *Schematismus* 1900, p. 158; *Schematismus* 1909, p. 52.

1854	9	NP ³¹	NP	NP	NP	NP
1857	10	NP	NP	NP	NP	NP
1871	7	NP	NP	NP	NP	NP
1890	10	6	113	-	8	25
1895	10	6	113	-	8	25
1900	10	6	113	-	8	25
1909	26	38	140	-	20	2

Tabel 2. Principalele confesiuni de la Pusta Alceu în secolul XIX (GC - greco-catolici; RC - romano-catolici; O - ortodocși; Lu - luterani; Ca - calvini; Is - religie mozaică)

Rituri de trecere ratate și ritual funerar

Ceea ce ne-a îndemnat să scriem acest studiu a fost în primul rând observarea unor practici rituale legate de înmormântare, necunoscute de noi la acea vreme, pe care le-am observat în timpul excavării mormintelor, precum și faptul că din discuțiile cu diferiți săteni din comunele Girișu de Criș și Toboliu aceștia indicau acest loc ca fiind blestemat, presărând peste acest detaliu felurite povești cu strigoi sau rătăciri. Toponimul *Dâmbu Zăncanului* la prima vedere parea să indice și el acest lucru, ducându-ne cu gândul la cuvântul *zănicat*, asociere pe care am făcut-o până în momentul în care l-am cunoscut pe proprietarul terenului al cărui nume de familie este Zăncan. Dintre sătenii cu care am discutat, niciunul nu asocia acest loc cu un cimitir, deși Pusta Alceu era cunoscută. Acest fapt ni s-a părut cel puțin curios, deoarece în articolul profesorului Sever Dumitrașcu apărea topónimul *Cimitir*³². De aici am putea trage concluzia că într-o perioadă de mai bine de o jumătate de veac de la dispariția fermei de la Alceu și a cimitirului ce aparținea de aceasta și până la primele cercetări arheologice ce s-au desfășurat aici în anii '60, topónimul era folosit fără a se mai cunoaște originea acestuia. În decursul următorilor 50 de ani topónimul ieșe și el din uz, rămânând în memoria colectivă a sătenilor doar acest stigmat cu conotații malefice. Nu putem să neglijăm faptul că durata de existență a cimitirului se suprapune, mai mult sau mai puțin, perioadei celor șase epidemii de holeră din Transilvania³³ dintre anii 1831 și 1873, fapt ce scoate în evidență două aspecte legate de acest cimitir: indirect locul de amenajare a acestuia și asocierea în epocă dintre holeră și strigoi. De-a lungul anilor în care epidemia făcea ravagii în Europa, aceasta influențeață atât discursul medical, cât și discursul legal privitor de practicile și locul de înmormântare³⁴. Fenomenul este observabil încă din secolele XVI-XVII, dar și pe tot parcursul secolului al XIX-lea poate fi urmărită o desacralizare a cimitirului. Dintr-un punct central amenajat în mijlocul satului și în jurul bisericilor, acesta tinde să fie mutat la marginea sau în afara așezării³⁵, precizându-se prin legile din 1854 și 1876 caracteristicile locului de înmormântare³⁶. Dintre acestea ne-a atras atenția punctul în care este precizat că

³¹ NP = nu este precizat; respectivele numere vizează doar enoriașii greco-catolici.

³² Dumitrașcu 1989, p. 119.

³³ Ladislau 1932, p. 5; Brătescu, Cernovodeanu 2002, p. 84-85; Hossu 2013, *ms.*

³⁴ Rotar 2012, p. 201-208.

³⁵ Șaguna 1854, p. 144-148; Rotar 2012, p. 208.

³⁶ *Buletinul Guberniului* 1854, p. 26-28; *CJH*, p. 381-383.

locul de înmormântare trebuie să fie mai înalt și ferit de ape³⁷, movila de la *Dâmbu Zănačanului* fiind singura care întrunește aceste cerințe, pe o rază de câțiva kilometri în această zonă. În ceea ce privește asocierea dintre boală și strigoi în epocă, putem vedea că frica de holeră a generat o serie de neajunsuri în ceea ce privește ritualul de înmormântare³⁸, fapt ce în viziunea populară va genera o rătăcire post-mortem³⁹. Un caz concret care prezintă frica de strigoi, în contextul epidemiei de holeră, este cel de la Orăştie, în care un plutaș mort de holeră și bănuit de fratele său că este strigoi, este dezgropat, iar în lichidul însângerat ce-i ieșea din inimă sunt înmumiate cărpe și împărțite la săteni⁴⁰, sau cel al unei femei care fusese bolnavă de holeră și apoi dezgropată⁴¹. Referitor la secerătorii români din comitatul Bihor, în revista *Familia* este descris un peisaj funebru: „Holdele pe care acești nefericiți lucrau deveniseră acoperite de cadavre și aveau aspectul unui câmp de bătălie după terminarea luptei”⁴².

Un raport direct între cimitirul de la *Dâmbu Zănačanului* și aceste rătăciri post-mortem o constituie faptul că din cele șapte morminte studiate doar unul aparține unui adult, restul fiind copii, unii dintre ei chiar născuți prematur. În această direcție, etnologul polonez Ludwick Stomma prezintă un caz interesant. Aceasta analizează 500 de cazuri de morți, care, potrivit convingerilor celor apropiatai lor, deveniseră strigoi, iar un procent de aproape 40% dintre aceștia erau fie copii nebotezați, fie avortați sau fetuși morți⁴³. Deși, nu este cazul aici, această „moarte rea” dă naștere unei categorii de „marginalizați post-existențiali”⁴⁴, care, la rândul lor, generează locuri cu însușiri aparte. Nu orice loc poate îndeplini condițiile necesare pentru desfășurarea unui act ritual⁴⁵. Printre cele identificate de Jean-Claude Schnitt ca fiind bântuite se află evident și mormântul, locul în care cadavrul se descompune⁴⁶. În ceea ce privește cadrul natural, astfel de spirite rătăcitoare tind să apară la limitele de demarcare dintre două sate⁴⁷, intersecția a două drumuri sau limita unui râu⁴⁸, elemente ce sugerează granița dintre cele două lumi⁴⁹. Nu putem să nu observăm că și cimitirul cercetat de noi este așezat, în raport cu ferma de la Pusta Alceu, peste o apă (canal de asanare). În Moldova și Bucovina astfel de locuri în care sunt depuși după moarte cei stigmatizați de comunitate, încărcate de un astfel de imaginar se numesc *sniamăni*, respectiv *sniamăni*⁵⁰ și erau folosite mai ales pentru cazuri de suicid, dar și pentru copii

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Autoritățile interzic spovedania, priveghiu și sărutul de rămas-bun, iar preoții ajung să le refuze împărtășania celor aflați pe patul de moarte și nu mai participă la slujba de înmormântare.

³⁹ Hossu 2013, p. 192-193.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 199.

⁴¹ *Gazeta Transilvaniei*, din 22 iulie-3 august 1873, p. 4; Hossu 2013, p. 199.

⁴² *Familia*, nr. 27, din 15-27 iulie 1889, p. 220.

⁴³ *Apud Delumeau* 1986, p. 146-148.

⁴⁴ Crețu 1980, p. 156.

⁴⁵ Bernea 1997, p. 107.

⁴⁶ Schnitt 1998, p. 215.

⁴⁷ Ghinoiu 1999, p. 77.

⁴⁸ Capdecomme 2003, p. 48.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 222.

⁵⁰ Pentru Transilvania nu am găsit un cuvânt care să descrie acest loc.

nebotezați⁵¹. Discursul teologic despre moarte încearcă la rândul său să transforme o societate arhaică, prezentându-i acesteia o separare radicală între cele două lumi⁵².

În ceea ce privește ritualul de trecere vom încerca să analizăm aici doar acele practici care au fost observate în cercetarea arheologică a mormintelor. Un prim aspect, deși foarte cunoscut, îl reprezintă orientarea mormântului și a mortului pe direcția V(capul)-E. Deși la prima vedere foarte asemănătoare, acest detaliu ar putea avea două înțelesuri: unul se regăsește în dogma creștină, fiind legat de înviere, iar al doilea este legat de călătoria mortului spre lumea de dincolo, cel din urmă având un cadru foarte complex în folclorul românesc. Ipostaze legate de orientarea mortului sunt întâlnite și înainte de înmormântarea propriu-zisă, și anume așezarea decedatului cu picioarele înainte (adică spre ușă) și scoaterea lui în aceeași poziție, ritual ce încearcă să faciliteze trecerea acestuia⁵³. Pentru noi-născuți apare în acest caz o inversiune, și anume interdicția de a-i plasa pe aceștia cu picioarele către ușă⁵⁴. Am ținut să prezintăm și acest aspect legat de așezarea mortului în casă și în mormânt, deoarece, în cazul mormintelor 2, 4, 5 și 7, a fost observată lipsa unor scânduri din sicriu în zona picioarelor. Inițial, am pus acest aspect pe seama conservării lemnului, aspect pe care nu îl negăm în totalitate nici acum, dar printre obiceiurile de înmormântare din Transilvania și Bucovina secolului al XIX-lea se numără și acela de a lăsa această zonă deschisă, mai ales în cazul copiilor⁵⁵. Obiceiul este consemnat și într-un bocet: „[...] Căsuță de brad/De scânduri de fag/Cu uși la picioare/Să-i vină răcoare”⁵⁶. Un alt obicei pe care l-am observat, a fost că șase din cele șapte monede descoperite în morminte au fost introduse în capătul despicate al unui băț de trestie/papură⁵⁷, lucru ce ne-a atras atenția încă de la început și pe care niciunul din noi nu l-a putut explica pe baza vreunui obicei cunoscut sau analogii. Totuși, în culegerea de datini a lui Teodor T. Burada am găsit următorul citat sugestiv:

„Fiind mortul îmbrăcat de înmormântare, i se ia măsură cu o trestie sau cu un băț de alun, și după acea lungime i se face sicriul, luându-se bine seama ca nu cumva să fie mai lung decât mortul, căci atunci se crede că, dacă mortul s-ar îngropa cu acel sicriu locul rămas deșert ar chema și pe alte rude după dânsul. [...] în unele locuri se pune în sicriu bățul de alun sau trestia cu care s-a măsurat coșciugul [...] în unele sate din Transilvania se crapă la un capăt bățul și se pune un bănuț în acea crăpătură”⁵⁸.

Concluzii

Cercetarea arheologică ne scoate adesea din sfera noastră de confort, din aria domeniului în care suntem pregătiți sau care ne preocupă, chiar ne obligă uneori să documentăm descoperiri ce aparțin unor epoci mai noi sau mai vechi decât ceea ce

⁵¹ Marian 2009, p. 258-259.

⁵² Delumeau 1986, p. 127.

⁵³ Bejinariu 2011, p. 173.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 174.

⁵⁵ Marian 2009, p. 178.

⁵⁶ *Gazeta de Transilvania*, nr. 22, 1891. *Apud* Marian 2009, p. 178.

⁵⁷ De precizat aici este că moneda care nu păstrează urme de trestie în patină a fost descoperită în același mormânt cu o monedă care păstrează această amprentă. În două dintre cazuri, M4 și M8, monedele au fost găsite împreună cu fragmentul de trestie.

⁵⁸ Burada 2006, p. 181-183; Marian 2009, p. 183.

ne interesează în mod direct. Felul în care abordăm aceste cazuri, mai exact seriozitatea cu care ne raportăm la semenii noștri - fie că au murit acum patru mii de ani, fie că au murit acum o sută de ani - oglindește în primul rând etica cu care am fost obișnuiți de profesori în campaniile arheologice de început.

Cele șapte morminte cercetate în cadrul Cimitirului de la Toboliu-*Dâmbu Zăncanului* ne-au oferit, în primul rând, posibilitatea de a observa arheologic un ritual funerar, reprezentat de un detaliu aparent minor, pe care apoi, în baza unor însemnări etnografice, l-am putut explica. Analiza osteologică ne-a permis să ne facem o imagine asupra calității vieții de la ferma Alceu, unde moartea infantilă a fost cauzată de infecții cronice sau boli metabolice, singurul adult descoperit indicând, la rândul său, o stare de sănătate precară. Totodată, am încercat să dăm o explicație felului în care acest loc este privit de comunitatea locală din comunele Girișu de Criș și Toboliu prin caracterul descoperirilor arheologice.

The 19th Century Cemetery of Toboliu-*Dâmbu Zăncanului*

(Abstract)

The 19th century cemetery in Toboliu-*Dâmbu Zăncanului* (Bihor County) belonged to a nearby farm named *Alexi Puszta* and was placed above a Bronze Age Tell settlement. The archaeological excavation of the cemetery was not our goal, rather the excavation of the Bronze Age settlement. However, during the archaeological campaign of August 2014, many of the 19th-century findings startled our curiosity, leading to questions and answers which materialized into this article.

The excavation of trench 1 unearthed 13 graves laid out in 3 rows (**fig. 2**), of which 7 graves were fully investigated. Except for grave no. 8, which belonged to an adult, the excavated graves all belonged to children. This raised our first question, regarding the associative factors surrounding child burials and the fact that the villagers from Toboliu and Girișu de Criș still see this place as cursed, no longer knowing that a cemetery functioned here not long ago. This perception could be explained by the fact that children's deaths were often seen in Romanian and European folklore as failed rituals of passing, resulting in the impossibility of the soul passing into the afterlife; instead it would haunt those close to it and the place where its body was buried. Another possible explanation is that the burials could have been associated with the cholera outbreaks in the middle of the 19th century.

Coins found in these graves were helpful in dating the cemetery. The row containing graves 3, 5, 7, 8 date from after 1812, while the row with graves 2, 4, 6 were from after 1879. Another curious aspect observed during excavations was that coins were found inserted into split bulrush (or reed) rods. Further research into 19th century folkloric writings on burials revealed that such rods were used by carpenters to take body measurements for building the coffin. The rod was then seen as a personal possession of the deceased, which he would use for different purposes in the after life, and coins were placed into these split rods. Another observation was that some of the coffins were not fully closed at the foot end. This custom was also mentioned in 19th century writings on burial customs for children. The reason behind it was that small children not accustomed to walking might trip in the coffin's boards. Hence, by removing this obstacle, their journey would be easier.

The osteological analysis revealed that the sub-adult sample contained individuals less than 2 years of age at the time of death, displaying indicators for chronic infection and possibly metabolic diseases. The adult was a man between 30 and 42 years old, displaying evidence of extended degenerative joint disease, affecting especially the axial skeleton.

Explanation of Figures

Tab. 1. Distribution of the analysed osteological features.

- Fig. 1.** First Austrian Topographical Survey 1782-1785 (a); Second Austrian Topographical Survey (1819-1869) (b); aerial view with the Bronze Age Tell Site from Toboliu, Bihor County (c); image from Google-Earth with the Bronze Age Tell Site from Toboliu, Bihor County (d).
- Fig. 2.** Trench 1, Plan 4.
- Fig. 3.** Grave 2 (a); Grave 3 (b); Grave 4 (c); Grave 5 (d).
- Fig. 4.** Grave 6 (a); Grave 7 (b); Grave 8 (c); detail of Grave 6 (d).
- Fig. 5.** Drawing of Grave 2 (a); drawing of Grave 3 (b); drawing of Grave 4 (c); drawing of Grave 5 (d).
- Fig. 6.** Drawing of Grave 6 (a); drawing of Grave 7 (b); drawing of Grave 8 (c).
- Fig. 7.** Coin from Grave 2 (a); coin from Grave 3 (b); coin from Grave 4 (c); coin from Grave 4 (d); coin from Grave 5 (e); coin from Grave 7 (f); coin from Grave 8 (g); metallic button from Grave 6 (h); prosser buttons from Grave 4 (i); prosser button from Grave 6 (j).

Abrevieri bibliografice

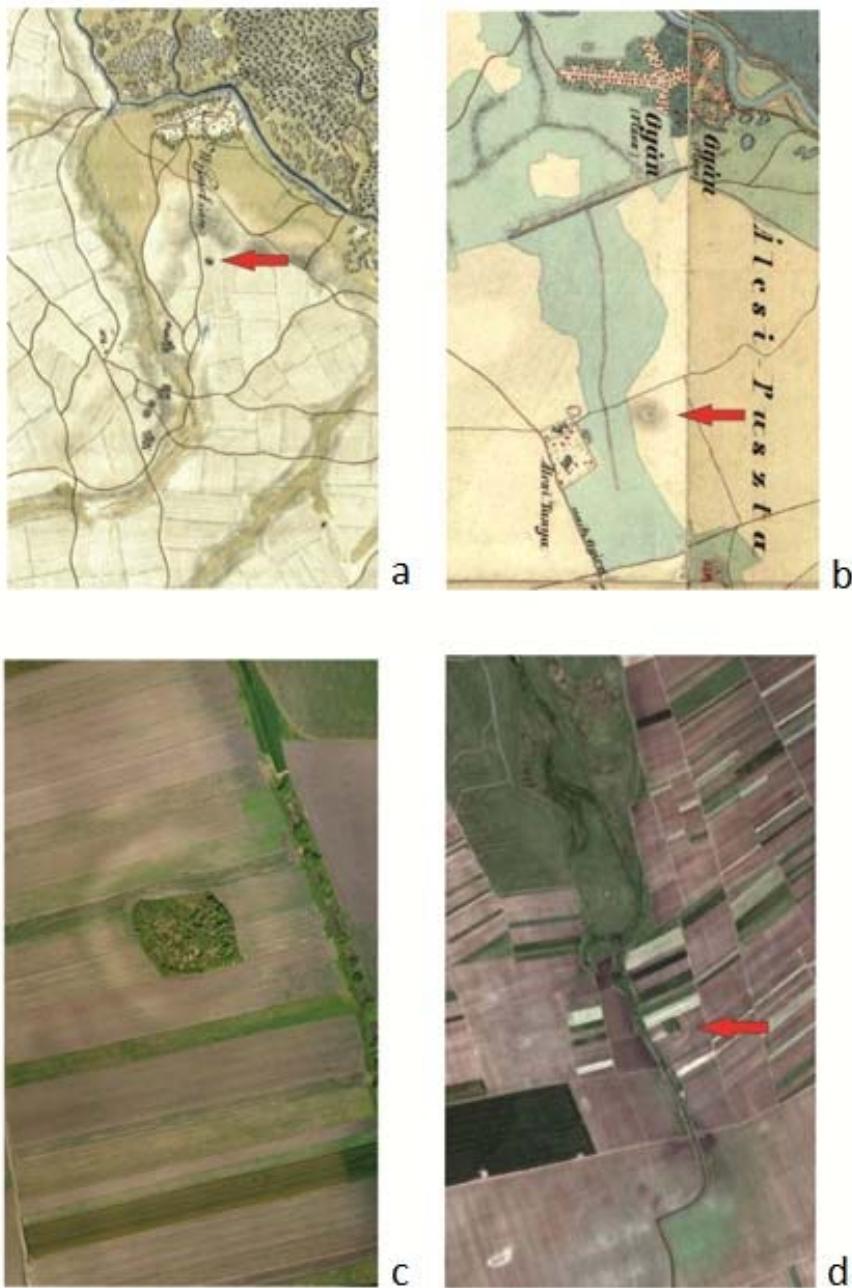
- Aufderheide, Rodriguez-Martin 1998 - Arthur C. Aufderheide, Conrado Rodriguez-Martin, *The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology*, Cambridge, 1998.
- Bejinariu 2011 - Corina Bejinariu, „Casa suflatului”. Propuneri de lectură privind valorizările corpului uman în contexte funerare, Cluj-Napoca, 2011.
- Bernea 1997 - Ernest Bernea, *Spațiul, timp și cauzalitate la poporul român*, București, 1997.
- Brătescu, Cernovodeanu 2002 - Gheorghe Brătescu, Paul Cernovodeanu, *Biciul bolerei pe pământ românesc. O calamitate a timpurilor moderne*, București, 2002.
- Breitinger 1937 - Emil Breitinger, *Zur Berechnung der Körperhöbeaus den langen Gliedmaßenknochen*, în *Anth.Anzeiger*, 14, 1937, p. 249-274.
- Bruzek 2002 - Jaroslav Bruzek, *A Method for Visual Determination of Sex, Using the Human Hip Bone*, în *AJPA*, 117, 2002, p. 157-168.
- Buikstra, Ubelaker 1994 - Jane E. Buikstra, Douglas H. Ubelaker (ed.), *Standards For Data Collection from Human Skeletal Remains*, Arkansas Archaeological Survey Research Series, 44, 1994.
- Buletinul Guberniului 1854 - *Buletinul Guberniului Provinciale pentru Marele Principatu Transilvania*, Sibiu, 1854.
- Burada 2006 - Teodor T. Burada, *Datinile poporului român la înmormântări*, București, 2006.
- Capdecomme 2003 - Marie Capdecomme, *Despre fantomele de ieri și de azi*, Iași, 2003.
- Chidioșan 1960 - Nicolae Chidioșan, *Jurnalul sondajului de la Girișu de Criș 1960*, Muzeul Țării Crișurilor, fond N. Chidioșan, mss.
- CJH - *Corpus Juris Hungarici 1000-1896 Magyar Törvénytár 1875-1876* (<http://mek.oszk.hu/01300/01396/html/index.htm>, accesat la 25.04.2015).
- Crețu 1980 - Vasile T. Crețu, *Ethosul folcloric - un sistem deschis*, Timișoara, 1980.
- Delumeau 1986 - Jean Delumeau, *Fria în Occident (secolele XIV-XVIII). O Cetate asediată*, vol. 1, București, 1986.
- Dumitrașcu 1967 - Sever Dumitrașcu, *Colecția arheologică „Eugen Potoran” (Notiță asupra istoriei vechi a hotărului unui sat)*, în *LŞ*, 1, 1967, p. 73-78.
- Dumitrașcu 1989 - Sever Dumitrașcu, *Contribuții la cunoașterea tehnologiei metalurgiei din epoca bronzului în județul Bihor*, în *Crisia*, XIX, 1989, p. 119-168.
- Ghinoiu 1999 - Ion Ghinoiu, *Lumea de aici, lumea de dincolo. Ipostaze românești ale nemuririi*, București, 1999.
- Hossu 2013 - Ofelia Angela Hossu, *Epidemii și mentalități. Holera în Transilvania sec. al XIX-lea*, teză de doctorat, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, 2013.

- İşcan *et alii* 1984 - Yaşar M. İşcan, Susan R. Loth, Ronald K. Wright, *Metamorphosis at the Sternum Rib End: A New Method to Estimate Age at Death in White Males*, în *AJPA*, 65, 1984, p. 147-156.
- Ladislau 1932 - Kelemen Ladislau, *Câteva documente și date asupra primei epidemii de bolera asiatică în Ardeal*, Cluj, 1932.
- Lewis, Roberts 1997 - Mary Lewis, Charlotte Roberts, *Growing Pains: The Interpretation of Stress Indicators*, în *IJO*, 7, 1997, p. 581-586.
- Lovell 1997 - Nancy Lovell, *Trauma Analysis in Paleopathology*, în *Yearb. Phys. Anthropol.*, 40, 1997, p.139-170.
- Marian 2009 - Simion Florea Marian, *Înmormântarea la români*, București, 2009.
- Meindl *et alii* 1985 - Richard S. Meindl, Owen C. Lovejoy, Robert P. Mensforth, Robert A. Walker, *A Revised Method of Age Determination Using the Os Pubis, with a Review and Tests of Accuracy of Other Current Methods of Pubic Symphyseal Aging*, în *AJPA*, 68, 1985, 1, p. 29-45.
- Ortner 2003 - Donald J. Ortner, *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*, London, 2003.
- Phenice 1969 - Terrell W. Phenice, *A Newly Developed Visual Method of Sexing the os Pubis*, în *AJPA*, 30, 1969, p. 297-301.
- Roberts, Manchester 2005 - Charlotte Roberts, Keith Manchester, *The Archaeology of Disease*, Gloucestershire, 2005.
- Rotar 2012 - Marius Rotar, *Moartea în Transilvania în sec. al XIX-lea*, vol. 2, Cluj-Napoca, 2012.
- Schaefer *et alii* 2009 - Maureen Schaefer, Sue Black, Louis Scheuer, *Juvenile Osteology: A Laboratory and Field Manual*, London, 2009.
- Schematismus 1828 - *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Magno-Varadinensis Graecu-Ritus Catholicorum*, Oradea, 1828.
- Schematismus 1832 - *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Magno-Varadinensis Graecu-Ritus Catholicorum*, Oradea, 1832.
- Schematismus 1834 - *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis M. Varadinensis G. R. C.*, Oradea, 1834.
- Schematismus 1835 - *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Magno-Varadinensis Graecu-Ritus Catholicorum*, Oradea, 1935.
- Schematismus 1837 - *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Magno-Varadinensis Graecu-Ritus Catholicorum*, Oradea, 1837.
- Schematismus 1838 - *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Magno-Varadinensis Graecu-Ritus-Catholicorum*, Oradea, 1838.
- Schematismus 1840 - *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Magno-Varadinensis Graecu Ritus Catholicorum*, Oradea, 1840.
- Schematismus 1841 - *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Magno-Varadinensis Graecu Ritus Catholicorum*, Oradea, 1841.
- Schematismus 1844 - *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Magno-Varadinensis Graecu Ritus Catholicorum*, Oradea, 1844.
- Schematismus 1854 - *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Magno-Varadinensis Graecu Ritus Catholicorum*, Oradea, 1854.
- Schematismus 1857 - *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis M. Varadinensis G. R. C.*, Oradea, 1857.
- Schematismus 1871 - *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis M. Varadinensis GR. R. CATH.*, Oradea, 1871.
- Schematismus 1890 - *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis M. Varadinensis GR. R. CATH.*, Oradea, 1890.
- Schematismus 1895 - *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis M. Varadinensis GR. R. CATH.*, Oradea, 1895.
- Schematismus 1900 - *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Magno-Varadinensis Graecu Ritus Catholicorum*, Oradea, 1900.

- Schematismus 1909 - *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Magno-Varadinensis Graecu Ritus Catholicorum*, Oradea, 1909.
- Schnitt 1998 - Jean-Claude Schnitt, *Strigaii. Viii și morții în societatea medievală*, București, 1998.
- Sprague 2002 - Roderick Sprague, *China or Prosser Button Identification and Dating*, în *HistArchaeol*, 36, 2002, p. 111-127.
- Steckel *et alii* 2011 - Richard H. Steckel, Clark S. Larsen, Paul W. Sciulli, Phillip L. Walker, *Data Collection Codebook for the Global History of Health Project* (http://global.sbs.ohio-state.edu/new_docs/Codebook-01-24-11-em.pdf), 2011.
- Şaguna 1854 - Andrei Şaguna, *Elementele dreptului canonice al Bisericii Dreptmaritoare Rasaritene spre întrebuirea preotului, a clerului tânăr, și a Creștinilor*, Sibiu, 1854.
- White *et alii* 2012 - Tim D. White, Michael T. Black, Pieter A. Folkens, *Human Osteology*, Oxford, 2012.
- Waldron 2009 - Tony Waldron, *Palaeopathology*, Cambridge, 2009.

Cuvinte-cheie: cimitir, secol XIX, ritual funerar, rituri de trecere ratate, arheologia epocii moderne, bioarheologie, mortalitate juvenilă.

Keywords: cemetery, 19th century, funerary ritual, failed rites of passage, Modern Age archaeology, bioarchaeology, juvenile mortality.

Fig. 1. Prima ridicare topografică austriacă 1782-1785 (a); a doua ridicare topografică austriacă (b); ortofotoplan cu tell-ul de la Toboliu (c); imagine satelitară Google Earth cu tell-ul de la Toboliu (d)

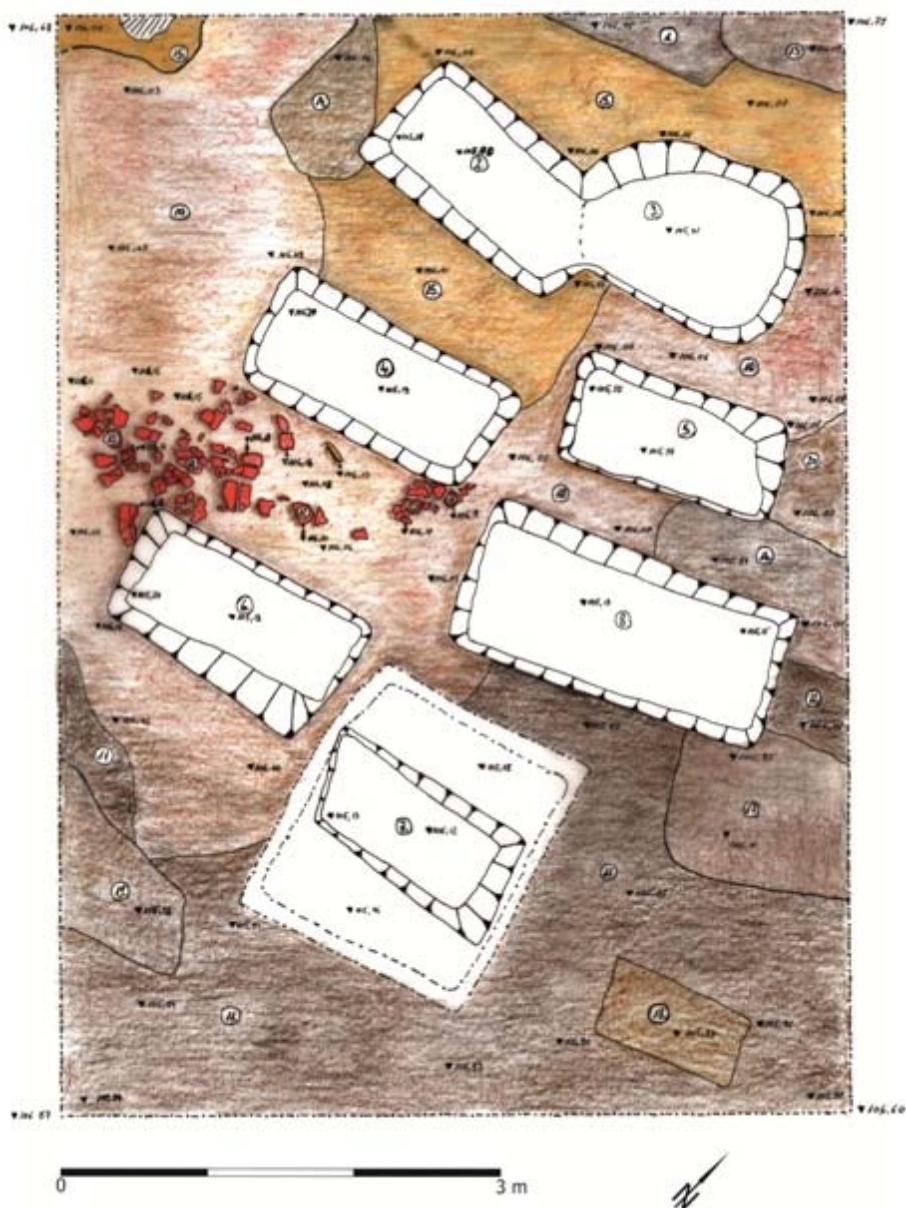

Fig. 2. Casetă 1, planul 4

Fig. 3. Mormântul 2 (a); mormântul 3 (b); mormântul 4 (c); mormântul 5 (d)

Fig. 4. Mormântul 6 (a); mormântul 7 (b); mormântul 8 (c);
mormântul 6 (d) - detaliu

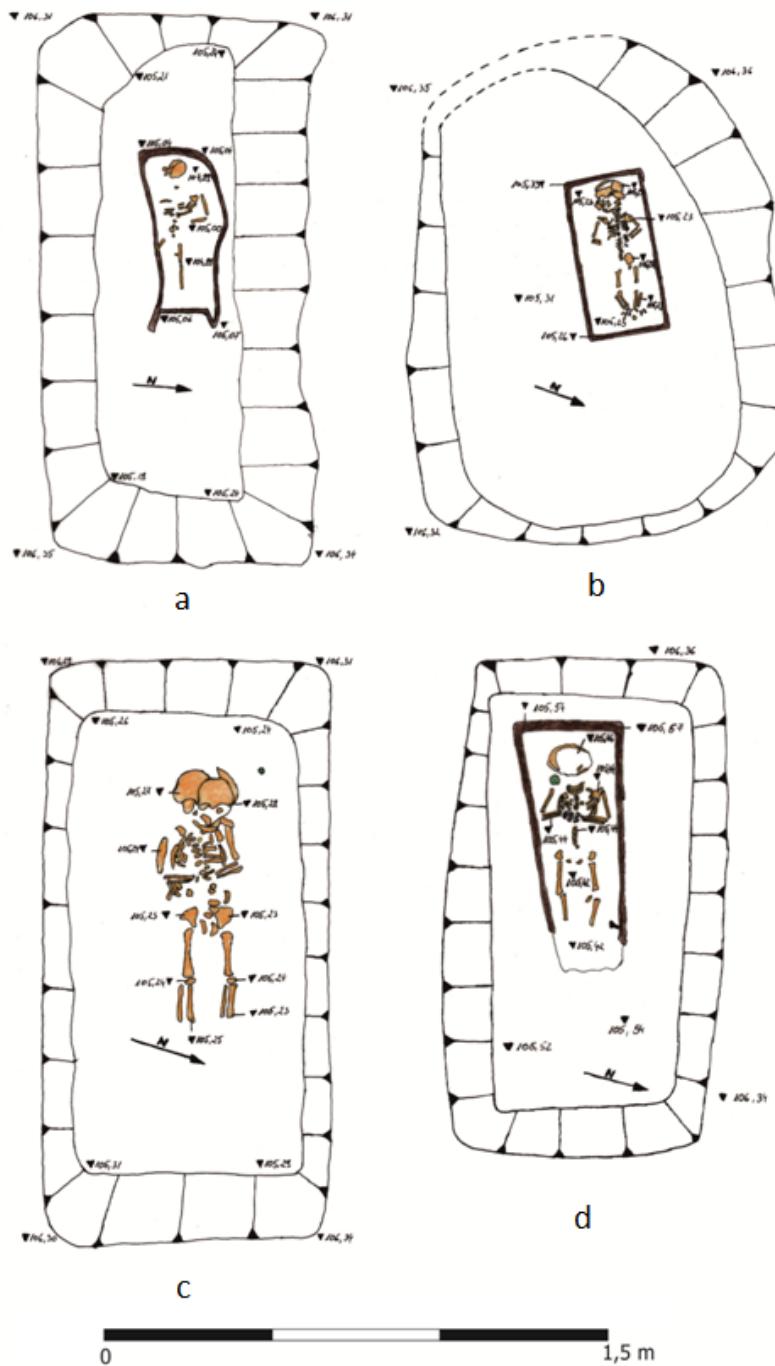
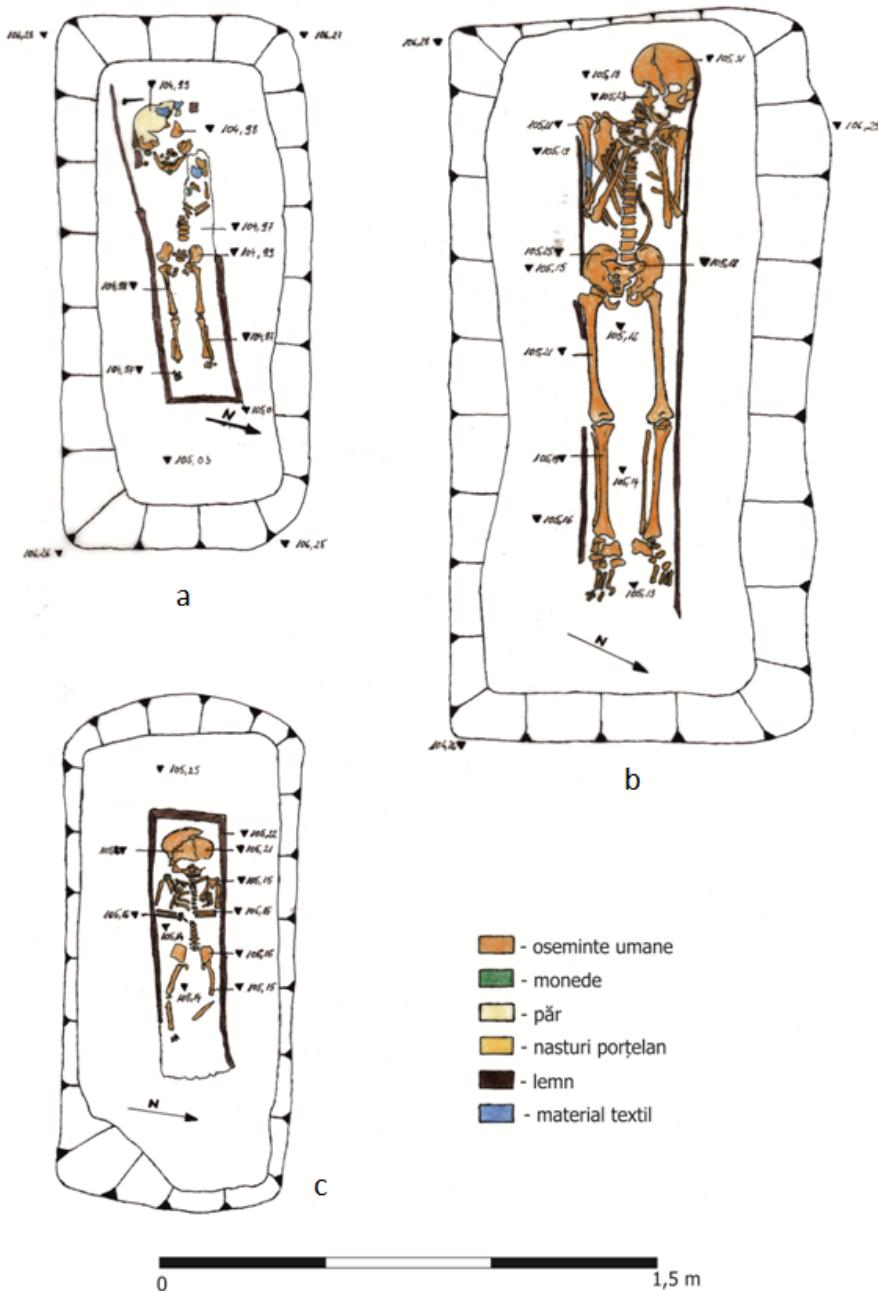

Fig. 5. Mormântul 2 (a); mormântul 3 (b); mormântul 4 (c); mormântul 5 (d)

Fig. 6. Mormântul 6 (a); mormântul 7 (b); mormântul 8 (c)

Fig. 7. Monedă din mormântul 3 (a); monedă din mormântul 4 (b); monedă din mormântul 4 (c); nasture metalic din mormântul 6 (d) nasturi de porțelan din mormântul 4 (e)

LISTA ABREVIERILOR

AAR-SI

- Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice. Academia Română. București.

AAust

- Archaeologia Austriaca, Beiträge zur Paläanthropologie, Ur- und Frühgeschichte Österreichs. Wien.

AB

- Altarul Banatului. Arhiepiscopia Timișoarei și Caransebeșului și Episcopia Aradului. Timișoara.

ActaArchCarp

- Acta Archaeologica Carpathica. Cracovia.

ActaArchHung

- Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest.

ActaMN

- Acta Musei Napocensis. Cluj-Napoca.

ActaMP

- Acta Musei Porolissensis. Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău.

ActaPal

- Acta Paleobotanica. Polish Academy of Sciences. Krakow.

AÉ

- Archaeologai Értesítő a Magyar régészeti, művészettörténeti és éremtani társulat tudományos folyóirata. Budapest.

AHA

- Acta Historiae Artium. Akadémiai Kiadó. Budapest.

AIIC(N)

- Anuarul Institutului de Istorie „George Bariț”. Cluj-Napoca.

AIIAC

- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj. Cluj-Napoca (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „George Bariț”).

AIIAI/AIIX

- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași. (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” Iași).

AISC

- Anuarul Institutului de Studii Clasice. Cluj.

AJA

- American Journal of Archaeology. New York.

AJPA

- American Journal of Physical Anthropology. The Official Journal of the American Association of Physical Anthropologists. Baltimore.

Almanahul graficei române

- Almanahul graficei române. Craiova.

Aluta

- Aluta. (Studii și comunicări - Tanulmányok és Közlemények). Sfântu Gheorghe.

AnB

- Analele Banatului (serie nouă). Timișoara.

Angustia

- Angustia. Muzeul Carpaților Răsăriteni. Sfântu Gheorghe.

Antaeus

- Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest.

AnthAnzeiger

- Anthropologischen Anzeiger. Journal of Biological and Clinical Anthropology.

Antiquity

- Antiquity. A Quarterly Review of World Archaeology. York.

AnUB-LLS

- Analele Universității din București - Limba și literatura străină. Universitatea din București.

AO

- Arhivele Olteniei. Craiova; serie nouă (Institutul de Cercetări Socio-Umane. Craiova).

AP	- Annales de Paléontologie. L'Association paléontologique française.
APR	- Acta Palaeontologica Romaniae. Romanian Society of Paleontologists. Bucharest.
Apulum	- Apulum. Acta Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii Alba Iulia.
Archaeologia Bulgarica	- Archaeologia Bulgarica. Sofia.
Archaeometry	- Archaeometry. Research Laboratory for Archaeology & the History of Art. Oxford.
ArchMűhely	- Archeometriai Műhely. Budapest.
Arheologia	- Archeologia. Organ na Archeologičeskija Institut i Muzei pri Bulgarskata Akademija na Naukite. Sofia.
ArkhSb	- Arkheologicheskiy sbornik. Muzey Ermitazh. Moskva.
AS	- American Studies. Mid-America American Studies Association. Cambridge (USA).
ASS	- Asian Social Science. Canadian Center of Science and Education. Toronto.
ASUAIC-L	- Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași (serie nouă). Secțiunea IIIe. Lingvistică. Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.
AT	- Ars Transsilvaniae. Institutul de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca. Cluj-Napoca
ATS	- Acta Terraie Septemcastrensis. Sibiu.
AUASH	- Annales Universitatis Apulensis. Series Historica. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
AUASP	- Annales Universitatis Apulensis. Series Philologica. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
AUCSI	- Analele Universității din Craiova. Seria Istorie. Universitatea din Craiova.
Australiada	- Australiada: A Russian Chronicle. New South Wales. Woy Woy (Australia).
AUVT	- Annales d'Université „Valahia” Târgoviște. Section d'Archéologie et d'Histoire. Universitatea Valahia din Târgoviște.
AVSL	- Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Sibiu.
BA	- Biblioteca de arheologie. București.
Banatica	- Banatica. Muzeul de Istorie al județului Caraș-Severin. Reșița.
Balcanica	- Balcanica. Annuaire de l'Institut des Études Balkaniques. Belgrad.
BAMNH	- Bulletin of the American Museum of Natural History. American Museum of Natural History. New York.
BAR	- British Archaeological Reports (International Series). Oxford.
BB	- Bibliotheca Brukenthal. Muzeul Național Brukenthal. Sibiu.
BCMI	- Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice / Buletinul Comisiei Monumentelor istorice. București.

BerRGK	- Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt am Main.
BF	- Bosporskij fenomen. Gosudarstvennyj Ermitazh Sankt-Peterburg.
BGSG	- Bulletin of the Geological Society of Greece. Geological Society of Greece. Patras.
BHAB	- Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica. Muzeul Banatului Timișoara.
BI	- Bosporskie issledovaniya. Krymskoe Otdelenie Instituta Vostokovedenija, Nacional'na akademija nauk Ukrainskij. Simferopol, Kerch.
BMA	- Bibliotheca Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii Alba Iulia.
BMAntiq	- Bibliotheca Memoriae Antiquitatis. Piatra Neamț.
BMN	- Bibliotheca Musei Napocensis. Muzeul de Istorie a Transilvaniei. Cluj-Napoca.
BMS	- Bibliotheca Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica”. Sebeș.
BOR	- Biserica Ortodoxă Română. Patriarhia Română. București.
BospCht	- Bosporskie ctenija. Bosphorus Kimmerijskij i varvarskij mir v period antichnosti i srednevekov'ja. Militaria. Krymskoe Otdelenie Instituta Vostokovedenija. Nacional'na akademija nauk Ukrainskij. Simferopol, Kerch.
Das Börsenblatt	- Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel-Frankfurter Ausgabe. Börsenverein des Deutschen Buchhandels. Frankfurt pe Main.
Br J Ind Med	- British Journal of Industrial Medicine. London.
Brukenthal	- Brukenthal. Acta Musei. Muzeul Național Brukenthal. Sibiu.
BTh	- Bibliotheca Thracologica. Institutul Român de Tracologie. București.
București	- București. Materiale de istorie și muzeografie. București.
Bucureștii vechi	- Bucureștii vechi. Buletinul Societății Istorico-Arheologice. București.
BUS	- Birka Untersuchungen und Studien. Stockholm.
CA	- Current Anthropology. University of Chicago.
Caietele ASER	- Caietele ASER. Asociația de Științe Etnologice din România. București.
Carpica	- Carpica. Complexul Muzeal „Iulian Antonescu” Bacău.
CCA	- Cronica cercetărilor arheologice. București.
CCJ	- Chemistry Central Journal. London.
Cele Trei Crișuri	- Cele Trei Crișuri. Oradea.
Cetatea Bihariei	- Cetatea Bihariei. Institutul de Istorie și Teorie Militară din București, Secția Teritorială Oradea.
CIRIR	- Cercetări istorice. Revistă de istorie românească. Iași.
CL	- Cercetări literare. Universitatea București.
Codrul Cosminului	- Codrul Cosminului, seria nouă. Analele Științifice de Istorie, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava.
ComStMediaș	- Comunicări Științifice. Mediaș.
ConspNum	- Conspecte numismatice. Chișinău.

Conviețuirea-Együttélés	- Conviețuirea-Együttélés. Catedra de limbă și literatura română a Institutului Pedagogic „Juhász Gyula”, Szeged.
Corviniana	- Corviniana. Acta Musei Corvinensis. Hunedoara.
CPF	- Cahiers des Portes de Fer. Beograd.
CretaceousRes	- Cretaceous Research. Elsevier.
Crisia	- Crisia. Culegere de materiale și studii. Muzeul Ţării Crișurilor. Oradea.
CRP	- Comptes Rendus Palevol. Comptes Rendus de l'Académie des Sciences France.
Cultura creștină	- Cultura creștină. Publicație apărută sub egida Mitropoliei Române Unite cu Roma Greco-Catolică și a Facultății de Teologie Greco-Catolice din Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Departamentul Blaj.
Dacia	- Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. București, I, (1924) - XII (1948). Nouvelle série: Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. București.
Dări de seamă	- Dări de seamă ale ședințelor. Paleontologie. Institutul Geologic al României. București.
DB	- Drevnosti Bospora. Rossiyskaya Akademiya Nauk. Moskva.
De Antiquitate	- De Antiquitate. Asociația Virtus Antiqua. Cluj-Napoca.
DFS	- Deutsche Forschung im Südosten. Sibiu.
DP	- Documenta Praehistorica. Poročilo o raziskovanju paleolitika, neolitika in eneolitika v sloveniji. Ljubljana.
Drevnosti Altaja	- Drevnosti Altaja. Gorno-Altaiskij gosudarstvennyj universitet. Gorno-Altajsk (Respublika Altaj).
EHQ	- European History Quarterly. Sage Publications. New York.
EphNap	- Ephemeris Napocensis. Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca.
EVNE	- Etnokul'turnoe vzaimodeystvie narodov Evrazii. Institut Arheologii i Etnografii Sibirskogo otdeleniya Rossiyskoy Akademii Nauk. Novosibirsk.
FK	- Földtani közlöny. Magyar honi foldtani tarsulat folyóirata. Budapest.
FU	- Finno-Ugrika. Institut Istorii imeni Sh. Mardzhani. Akademiya Nauk Tatarstana. Kasan'.
FVL	- Forschungen zur Volks- und Landeskunde. Sibiu.
Geo-Eco-Marina	- Geo-Eco-Marina. Institutul Național de Cercetare-Dezvoltare pentru Geologie și Geoecologie Marină. București.
Glasnik	- Glasnik Srpskog arheološkog društva. Journal of the Serbian Archaeological Society. Beograd.
Glasul Bisericii	- Glasul Bisericii. Mitropolia Munteniei și Dobrogei. București.
Godišnjak	- Godišnjak. Jahrbuch Knjiga. Sarajevo-Heidelberg.
GR	- Gondwana Research. International Association for Gondwana Research, Journal Center, China University of Geosciences. Beijing.
HistArchaeol	- Historical Archaeology. Society for Historical Archaeology.
HistMet	- Historical Metallurgy, The Historical Metallurgy Society.

HJ	- The Historical Journal. University of Cambridge (UK).
HSCE	- History & Society in Central Europe. István Hajnal Society of Historians. Medium Ævum Quotidianum Society. Budapest. Krems.
IJAM	- International Journal of Arts Management. École des Hautes Études Commerciales (HEC) in Montreal.
IJO	- International Journal of Osteoarchaeology. United States.
IPH	- Inventaria Praehistorica Hungarie. Budapest.
Istros	- Istros. Muzeul Brăilei. Brăila.
JACerS	- Journal of the American Ceramic Society. The American Ceramic Society, Ohio.
JAS	- Journal of Archaeological Science. Academic Press. United States.
JFA	- Journal of Field Archaeology. Boston University.
JLS	- Journal of Lithic Studies. Edinburgh.
JMH	- Journal of Modern History. University of Chicago.
JOB	- Jarbuch der Österreichischen Byzantinistik. Institut für Byzantinistik und Neogräzistik der Universität Wien.
JPSP	- Journal of Personality and Social Psychology. American Psychological Association. Washington DC.
JRGZM	- Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz. Mainz.
JSP	- Journal of Systematic Palaeontology. British Natural History Museum. London.
JSSR	- Journal for the Scientific Study of Religion. The Society for the Scientific Study of Religion. South-Carolina.
JVP	- Journal of Vertebrate Paleontology. Society of Vertebrate Paleontology (SVP) in partnership with the Taylor & Francis Group. Abingdon, Oxfordshire (UK).
Közlemények	- Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem - és Régiségtárából, Cluj.
Le Glob	- Le Globe. Revue genevoise de géographie. Paris.
LSJ	- Life Science Journal. Acta Zhengzhou University. Zhengzhou (China).
LŞ	- Lucrări științifice. Institutul de Învățământ Superior Oradea.
MA	- Mitropolia Ardealului. Revista oficială a Arhiepiscopiei Sibiului, Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului și Clujului. Episcopiei Alba Iuliei și Episcopiei Oradiei. Sibiu (1956-1991). A continuat <i>Revista Teologică</i> , (1907-1947) și este continuată de aceeași revistă.
Marisia	- Marisia. Studii și Materiale. Târgu Mureș.
Marmatia	- Marmatia. Muzeul Județean de Istorie și Arheologie. Baia Mare.
Materiale	- Materiale și cercetări arheologice. București.
MBGAEU	- Mitteilungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. Berlin.
MCA	- Materiale și cercetări arheologice. București.

ME	- Memoria Ethnologica. Centrul Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Maramureș. Baia Mare.
MEJSR	- Middle-East Journal of Scientific Research. International Digital Organization for Scientific Information. Deira, Dubai (United Arab Emirates).
MemAntiq	- Memoria Antiquitatis. Complexul Muzeal Județean Neamț, Piatra Neamț.
MIA	- Materialy i issledovaniya po arkheologii SSSR. Akademiya Nauk SSSR. Moskva.
MJSS	- Mediterranean Journal of Social Sciences. Mediterranean Center of Social and Educational Research. Rome.
Monumente Istorice	- Monumente Istorice. Studii și lucrări de restaurare. Direcția Monumentelor Istorice. București.
Monumente și muzee	- Monumente și muzee. Buletinul Comisiei Științifice a Muzeelor, Monumentelor Istorice și Artistice. București.
MPG	- Marine and Petroleum Geology. Elsevier.
MSIAR	- Memoriile Secțiunii Istorice a Academiei Române, seria a II-a. Academia Română. București.
MTE	- Magyar Történelmi Eletrajzok. Budapest.
Naturwissenschaften	- Naturwissenschaften. Springer-Verlag. Berlin, Heidelberg.
OlteniaȘtNat	- Oltenia. Studii și Comunicări. Științele Naturii. Muzeul Olteniei. Craiova.
ŐL	- Ősrégészeti Levelek. Prehistoric newsletter. Budapest.
PA	- Patrimonium Apulense. Direcția Județeană pentru Cultură Alba. Alba Iulia.
PAPS	- Proceedings of the American Philosophical Society. American Philosophical Society. Philadelphia.
PAS	- Prähistorische Archäologie in Südosteuropa. Berlin.
PAT	- Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum. Cluj-Napoca.
PBF	- Prähistorische Bronzefunde. München.
PLOS ONE	- PLOS ONE. International, peer-reviewed, open-access, online publication.
PM	- Publics et musées. Association Publics et Musées - PUL (Presses universitaires de Lyon). Lyon.
PNAUSA	- Proceedings of the National Academy of the United States of America. National Academy of the United States of America.
Pogrebal'nyj obrjad	- Pogrebal'nyj obrjad rannih kochevnikov Evrazii. Juzhnij nauchnyj centr Rossijskoj Akademii nauk. Rostov-na-Donu.
Pontica	- Pontica. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța.
PPP	- Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology ("Palaeo3"). An International Journal for the Geo-Sciences. Elsevier.
ProblemyArh	- Problemy arheologii, jetnografii, antropologii Sibiri i sopredel'nyh territorij. Institut arheologii i jetnografii Rossijskoj Akademii nauk. Novosibirsk.

Programm Mühlbach	- Programm des evagelischen Untergymnasium in Mühlbach und der damit verbundenen Lehranstalten. Mühlbach (Sebes).
PZ	- Prähistorische Zeitschrift. Deutsche Gesellschaft fuer Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Institut für Prähistorische Archäologie. Berlin.
QG	- Quaternary Geochronology. The International Research and Review Journal on Advances in Quaternary Dating Techniques.
QSA	- Quaderni di Studi Arabi. Istituto per l'Oriente C. A. Nallino. Roma.
Quartär	- Quartär. International Yearbook for Ice Age and Stone Age Research.
RA	- Revista Arheologică. Institutul de Arheologie și Istorie Veche. Chișinău.
RArhiv	- Revista Arhivelor. Arhivele Naționale ale României. București.
Radiocarbon	- Radiocarbon. University of Arizona. Department of Geosciences.
RB	- Revista Bistriței. Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud. Bistrița.
REF	- Revista de etnografie și folclor. Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăileanu”. București.
RESEE	- Revue des études sud-est européennes. Academia Română. București.
RHMC	- Revue d'histoire moderne et contemporaine. Société d'histoire moderne et contemporaine. Paris.
RHSEE/RESEE	- Revue historique du sud-est européen. Academia Română. București, Paris (din 1963 Revue des études sud-est européennes).
RI	- Revista de Istorie (din 1990 Revista istorică). Academia Română. București.
RIR	- Revista istorică română. Institutul de Istorie Națională din București.
RJP	- Romanian Journal of Paleontology. Geological Institute of Romania. Bucharest.
RJS	- Romanian Journal of Stratigraphy. Geological Institute of Romania. Bucharest.
RM	- Revista Muzeelor. București.
RMMG	- Revista Muzeul Mineralogic-Geologic, al Universității din Cluj la Timișoara. Sibiu.
RMM-M	- Revista Muzeelor și Monumentelor. Muzee. București.
RP	- Revista de Pedagogie. Institutul de Științe ale Educației. București.
RRH	- Revue Roumaine d'Histoire. Academia Română. București.
RT	- Revista Teologică. Sibiu.
SA	- Sovetskaya arkheologiya. Akademiya Nauk SSSR. Moskva.
SAI	- Studii și articole de istorie. Societatea de Științe Istorice și Filologice a RPR. București.

SAO	- Studia et Acta Orientalia. Société des Sciences Historiques et Philologiques de la RPR., Section d'Etudes Orientales. Bucarest.
Sargetia	- Sargetia. Acta Musei Devensis. Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva.
Sargetia Naturae	- Sargetia. Acta Musei Devensis. Series Scientia Naturae. Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva.
SCE	- Studii și comunicări de etnologie. Institutul de Cercetări Socio-Umane Sibiu.
SCCI	- Studii, conferințe și comunicări istorice. Sibiu.
SCIA	- Studii și cercetări de istoria artei. Academia Română. București.
SciAm	- Scientific American. New York.
SCGG	- Studii și Cercetări. Geologie-Geografie. Complexul Muzeal Județean Bistrița-Năsăud. Bistrița.
SCIV(A)	- Studii și cercetări de istoria veche. București (din 1974, Studii și cercetări de istorie veche și arheologie).
SGJ	- Soobshchenija Gosudarstvennogo Jermitazha. Gosudarstvennyj Jermitazh. Leningrad.
SMIM	- Studii și materiale de istorie modernă. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” București.
SP	- Studii de Preistorie. București.
SPACA	- Stratum Plus: Archaeology and Cultural Anthropology. Superior Council on Science and Technical Development of Moldavian Academy of Sciences. Saint Petersburg, Kishinev, Odessa, Bucharest.
SPPF	- Società Preistoria Protostoria Friuli-V.G. Trieste.
SSK	- Studien zur Siebenbürgischen Kunstgeschichte, Köln. Wien.
Starinar	- Starinar, Tređa Serija. Arheološki Institut. Beograd.
Stâna	- Stâna. Sibiu.
StComSibiu	- Studii și comunicări. Arheologie-istorie. Muzeul Brukenthal. Sibiu.
StComSM	- Studii și comunicări. Muzeul Județean Satu Mare.
StRI	- Studii. Revistă de istorie (din 1974 Revista de istorie și din 1990 Revista istorică). Academia Română. București.
StudiaUBBG	- Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Geologia. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.
StudiaUBBGG	- Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Geologia-Geographia. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.
StudiaUBBGM	- Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Geologia-Mineralogia. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.
StudiaUBBH	- Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historia. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.
Suceava	- Anuarul Muzeului Județean Suceava.
SUCH	- Studia Universitatis Cibiniensis, Serie Historica. Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu.
SUPMPH	- Studia Universitatis Petru Maior. Philologia. Târgu-Mureș.
SV	- Siebenbürgische Vierteljahrschrift. Hermannstadt (Sibiu).

SympThrac	- Symposia Thracologica. Institutul Român de Tracologie. Bucureşti.
TEA	- TEA. The European Archaeologist.
Terra Sebus	- Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica” Sebeş.
TESG	- Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie. Royal Dutch Geographical Society. Oxford (UK), Malden (USA).
Thraco-Dacica	- Thraco-Dacica. Institutul Român de Tracologie. Bucureşti.
Transilvania	- Transilvania. Foaia Asociaţiei Transilvane pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român. Braşov.
Transsylvania Nostra	- Transsylvania Nostra. Fundaţia Transsylvania Nostra. Cluj-Napoca.
Trudy nauchnogo	- Trudy nauchnogo Karel'skogo tsentra Rossiyskoy akademii nauk. Karel'skiy tsentr Rossiyskoy akademii Nauk. Moskva.
TT	- Történeti Tár. Akadémia történelmi bizottságának. Budapest.
Tyragetia	- Tyragetia. Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei. Chişinău.
Țara Bârsei	- Țara Bârsei. Muzeul „Casa Mureşenilor” Braşov.
Ungarische Revue	- Ungarische Revue, Herausg. von P. Hunfalvy. Budapest.
UPA	- Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie. Berlin.
Vestnik arkheologii	- Vestnik arkheologii, antropologii i etnografii. Institute problem osvoyeniya Severa Sibirskogo otdeleniya Rossiyskoj akademii nauk. Tyumen.
Vestnik Novosibirskogo	- Vestnik Novosibirskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija: Istorija, filologija. Novosibirskij gosudarstvennyj universitet. Novosibirsk.
VLC	- Victorian Literature and Culture. Cambridge University Press. Cambridge (UK).
VPUI	- Vestnik permskogo universiteta. Iстория. Permskiy Gosudarstvennyi Universitet. Perm'.
VR	- Victorian Review. Victorian Studies Association of Western Canada. Toronto.
WASJ	- World Applied Sciences Journal. International Digital Organization for Scientific Information. Deira, Dubai (United Arab Emirates).
WorldArch	- World Archaeology. London.
Xenopoliana	- Xenopoliana. Buletin al Fundaţiei Academice „A. D. Xenopol” Iaşi.
Yearb. Phys. Anthropol.	- Yearbook of Physical Anthropology. New York.
Yezhegodnik gubernskogo	- Yezhegodnik gubernskogo muzeya Tobol'ska. Tobol'sk Khistori Muzeum. Tobol'sk.
ZfSL	- Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde. Gundelsheim.
Ziridava	- Ziridava. Muzeul Judeţean Arad.
ZooKeys	- ZooKeys. Sofia.